University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

Discourse analysis of Malek al-Shoarai Bahar's works

Somayyeh Rahmanifam[1]

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Bonab branch, Bonab, Iran. Email: S.rahmanifam@bonabiau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
4 August 2021
Received in revised form:
12 December 2023
Accepted:
9 January 2024
Published online:
22 September 2024

Keywords:
discourse, ballad, Malek al-Shoarai Bahar

ABSTRACT

A ballad is a type of poetry that is presented with music. This type of literature has always existed throughout history; But before the constitutional revolution, its theme was love and inner emotions. With the emergence of the constitutional movement and along with the changes in various aspects of the society, the poem also took on a social theme and served to express the thoughts of intellectuals. Speech analysis or discourse analysis is a type of interdisciplinary study that analyzes speech and leads to a deep reading of literary works. This research, based on its critical discourse analysis, tries to investigate and analyze the national patriotic works of Malek al-Shoarai Bahar and his criticisms and clarifications during the constitutional movement. With the components of liberalism, socialism, nationalism, parliamentarism and democracy, this discourse finds its political subject and challenges the hegemony of the ruling discourse. The discourse of naturalism and liberalism covers the centrality of all works. The method of this research is descriptive-analytical, and the data of the research has been examined using the method of content analysis and the method of library and document analysis.

Cite this article: Rahmanifam, Somayyeh. (2024). "Discourse analysis of Malek al-Shoarai Bahar's works" *Journal of Lyrical Literature Researches*, 22(43), 87-104. http//doi.org/10.22111/JLLR.2024.39433.2960

© Rahmanifam, Somayyeh. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended Abstract

1. Introduction

The constitutional movement, as an important social and intellectual event, had a deep and wide impact on Iranian poetry and literature. The literature of the constitutional period includes a period of Persian literature that has the general characteristics of the Qajar period and also a new attitude and insight has emerged in it. The literature of the constitutional era is a reflection of the enlightenment and social political ideas of that era and the achievement of freedom and law. The word "freedom" appears many times in ancient Persian poetry, but its new concept, which is the rule of law and a kind of social order based on equality, was something that was precipitated in the thoughts and feelings of poets and writers as a result of familiarity with the West, so they wrote poems with political themes. and socially and according to the people's problems, they became one of the main supporters of the constitutional revolution, and they put the awareness of the masses of the people about the existing situation at the top of their work.

The literature of the constitutional era was experiencing its most social period and had a special place among all the layers of the society, which could be a tool for expressing thoughts and opinions along with literature. In this period, literature progressed with the change in attitude, concepts and format along with its time and left a tremendous impact on the society. According to these thoughts and ideas, literature was bound to create or change the ways and forms of expression, and the ballad was one of these literary types that changed from what existed in our literary past and was able to convey the message of constitutionalism. which was indeed freedom, independence, despotism and social and political elevation of the society, to spread music and poetry in the society.

In general, the poems of the poets of this period had a great impact on the awakening of Iranians. One of the powerful tools to spread the message of constitutionalism in this period was poetry and, accordingly, music, and the ballad played this role in the best way as a combination of the two.

Among the ballad poets, Malek al-Shoarai Bahar was able to play a significant role by using his genius in addition to the practical struggle in various political dimensions, by composing influential and lasting ballads in the course of constitutionalism, and by creating diverse works in the field of society and politics. To use his effort to produce critical discourse of this age. Just as in Van Dyke's definition of critical discourse, "the three concepts of discourse, cognition and society must be connected" (Arab Yusefabadi, 1400: 250) and this point should also be taken into account that "always between text and society A two-way interaction prevails, and its structural and systematic analysis reveals data that not only plays a significant role in the analysis and criticism of the literary work, but will also be effective in the historical explanation of the time of the creation of the text" (Karimi, 1399: 186) In general, the literature of the constitutional era has social and political themes such as: law, freedom, patriotism, progress, struggle against colonialism, democracy, equality and criticism of the rulers, and these themes form the critical discourse of this period has given.

The main importance of the present research is in understanding the various dimensions of the effects and consequences of colonialism in the constitutional era and its reflection in the political literature of Iran, and it highlights the works as a form that has been less discussed and answers this question. What is the reason why Bahar's national patriotic compositions are of special importance and what discourses are centered in them?

The main purpose of this research is to analyze the works of Malek al-Shorai Bahar based on critical discourse analysis in order to examine and analyze Bahar's national patriotic works and his criticisms and clarifications during the constitutional movement. This research, with an interdisciplinary approach, analyzes the critical reaction of the Iranian society to the presence of the ruling tyranny in the aforementioned works and provides new findings in the political and social literature of the constitutional era.

2. Research methodology

The method used in this research is based on the descriptive-analytical method based on documentary and library studies. The tools of information gathering are note-taking and databases, and the method of information analysis is inductive and data analysis. In the present research, firstly, general

explanations about discourse and analysis of discourse, ballads, currents and effective factors in the constitutional revolution and the evolution of ballads in the constitutional era have been discussed, and then in the main text of the article, ballads are examined in terms of effective discourse components. How these components have been organized with key words extracted from works.

Due to the importance of Malek al-Shoarai Bahar's poetry and thought, several researches have been conducted about it, including the article "Constitutionalism of a Social Poet, Mohammad Taqi Bahar" by Hamid Reza Jadidi and Samira zabeti, Scientific Research Journal of History, Spring 90, Number 20 , pp. 18-47 that this article deals with the social analysis of Malek al-Shoarai Bahar's poems and not his works in terms of the national demand of that era, i.e. constitutionalism, or the article "Freedom and Homeland in Bahar Poetry" by Mohammad Ali Afkhami Khairabadi, Rushd Education Magazine Persian language and literature, summer 88, number 90, pp. 49-44, in this research, only Bahar's poems have been analyzed in terms of freedom, patriotism, and nationalism, or the article "Analysis of the concept of homeland in poems" Malek al-Shoarai Bahar" by Milad Shami and Mino Bitarafan, Scientific Research Journal of National Studies, Winter 91, No. 52, pp. 130-107, where poems and not compositions are discussed in terms of nationalism and nationalism. Also, many comparative and interdisciplinary researches have been done on the poems of Bahar and other poets, all of them have analyzed only the poems of Bahar; As it can be seen, so far, no research has been done on the discourse analysis of Bahar's works, and the present study studies the components of the dominant critical discourse in Bahar's works with an attitude based on discourse analysis, so there is a need for research. It is necessary in this context.

3. References

Adamiat, F. (1966). *Thoughts of Mirza Fethali Akhundzadeh*, first edition, Tehran: Kharazmi Publications.

Adamiat, F. (1977). *Ideology of Iran's Constitutional Movement*, Tehran: Payam Publications.

Ahmad Panahi, M. (2003). *Iran's national songs: a search for songs and songwriting in Iran*, first edition, Tehran: elm publication.

Ajudani, L. (2017). *Iran's intellectuals in the era of constitutionalism*, third edition, Tehran: Akhtaran Publishing House.

Amanat, A. (2003). *The intellectual grounds of the constitutional revolution (constitutional revolution: from the series of articles in Iranica)*, translated by Peyman Matin, Tehran: Amirkabir publishing.

Amini, A. A. (2011) *Discourse of Iranian political literature on the eve of two revolutions*, first edition, Tehran: ettelaat Publications.

Arab Yusufabadi, A. (2021). “The discourse of exploring the levels of Muhammad Zohri's poetry based on the model of Theon Van Dyke”, *Research Journal of Ghanaian Literature*, Vol. 19, Issue 37, 264-245.

Arblaster, A. (1998). *The Rise and Fall of Western Liberalism*, translated by Abbas Mokhber, Tehran: Nashr-e-markaz.

Arianpour, A. A. (2014). *Iranian Music from the Constitutional Revolution to the Revolution of the Islamic Republic of Iran*, first edition, Tehran: Matn Publications.

Ashuri, D. (2013). *Rethinking the Persian Language*, 6th edition, Tehran: Nashr-e-markaz.

Ashuri, D. (2015). *Political encyclopedia*, 24th edition, Tehran: Marvarid Publications.

Bahar, M. T. (1996). *stylistics*, third volume, eighth edition, Tehran: Amirkabir Publications.

Bahar, M. T. (2003). *Divan of Poems*, first edition, Tehran: Azadmehr Publications.

Bahrampour, Sh. (2000). *Introduction to critical discourse analysis*, first edition, Tehran: Center for Media Studies and Research.

Bashirieh, H. (2001). *History of political ideas of the 20th century*, first volume, third edition, Tehran: Ney Publishing.

Eccleshall, R., et al. (2006). *An introduction to political ideologies*, translated by Mohammad Qaidsharafi, second edition, Tehran: Nash Markaz.

Ettehadiyeh, M. (1982). *Political parties' charters and charters in Iran during the second term of the National Council*, first edition, Tehran: Tarikh Iran Publishing.

Fairclough, N. (2010). *Critical Analysis of Discourse*, translated by Translators Group, Tehran: Center for Media Studies and Research.

Farhangi, S. & Bangawar, S. (2015). "Critical discourse analysis of the short story "Nakhalaf" written by Mehdi Shujaei", *Islamic Revolution Literature (Special Issue of Farhangistan)*, Issue 2, 154-135.

Fazeli, M. (2004). "Discourse and Critical Discourse Analysis", *Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol. 4, Issue 14, 81-107.

Hamraz, R. (2009). *A Journey in the History of the Constitutional Revolution*, Tabriz: Yaran Publications.

Homai, J. (1981). "Ghazal and its idiomatic evolution in the old and new" *Yaghma magazine*, number 141, 77-83.

Hymes, D. (2005). *Models of the interaction of language and social life: toward a descriptive theory, intercultural discourse and communication: the essential reading*, Oxford, Blackwell publishing ltd.

Karimi, A. Sabziyanpour, V., Salimi, A., Zeynivand, T. (2020) "from poverty to prostitution; From Wealth to Power", *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 18, Issue 35, 204-185.

Katum, R. (1999). *Nationalism in Iran*, translated by Ahmad Tadayyon, second edition, Tehran: Kavir Publications.

Khatami, A. & Dezfulian, K. (2015). "Examination of Iranian and Arab nationalism and its reflection in Iran's constitutional poetry and the Arab movement", *Razi University comparative literature journal*, Vol. 5, Issue 17, 29-50.

Kohestani-nejad, M. (2005). *Music in the Constitutional Era*, Research in the Art of the Constitutional Era, first edition, Tehran: Mehr Namak Publishing.

Lotfi Poursaedi, K. (1993). "Introduction to speech analysis", *Journal of Linguistics*, Vol 10, Issue 1, 9-40.

Mashhoun, H. (2009). *History of Iranian Music*, 2nd edition, Tehran: Noo Publishing

McDonnell, D. (2001). *An Introduction to Discourse Theory*, first edition, translated by Hain Ali Nozari, Tehran: Farhang Discourse Publications.

Milani, A. (2002). *Modernism and Modernism in Iran*, 3rd edition, Tehran: Akhtaran Publishing House.

Mirfakhrai, T. (2004). The process of discourse analysis, second edition, Tehran: Center for Media Studies and Research.

Molai Tawani, A. (2012). "Explaining the socio-economic roots of the constitutional revolution, Social History Research", *Research Institute of Humanities and Cultural Studies*, Vol. 2, Issue 2, 135-159.

Momeni, M. B. (1973). *Constitutional literature*, first edition, Tehran: Golshaei Publishing

Nawab Safavi, E. (1998). *The story of the candle*, Tehran: Alborz Publishing

Nowrozi Khiayabani, M. (1992). *Dictionary of words and terms (English-Persian)*, Tehran: Ney Publishing.

Philip, M. (2002). "Michel Foucault", translated by Yaghoub Mousavi, *Political-Social Discourse Quarterly*, Issue 5.

Rahgani, R. (1998). *History of Iranian Music*, Tehran: Pishro Publications.

Rahimi, M. (2010). *Iran's Constitutional Law and Principles of Democracy*, Tehran: Nilofar Publications.

Ravandi, M. (1995). *Social history of Iran*, volume eight, second edition, Tehran, Negah publishing house.

Sepenta, S. (1990). *Iran's musical landscape*, first edition, Tehran: Mashal Publications.

Shapiro, J. S. (2001). *Liberalism: Its Meaning and History*, translated by Mohammad Saeed Hanai, Tehran: Central Publishing House.

Smith, W. & Lockwood, J. (1976). *Chambers Murray Latin-English Dictionary*, Morrison & Gibb Ltd London and Edinburg.

Zaker Hossein, A. R. (1998). *Iranian political literature in the era of constitutionalism: from the establishment of constitutionalism to the overthrow of Qajar 1304-1285*, first volume, first edition, Tehran: elm Publishing.

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۵۷۳۷-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۵۰۱۱-۲۵۳۸

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

گفتمان‌شناسی تصانیف ملک‌الشعرای بهار

سمیه رحمانی‌فام[۱]✉

۱. دانش‌آموختهٔ دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بناب، بناب، ایران. رایانامه: S.rahmanifam@bonabiau.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۳
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۲۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

واژه‌های کلیدی:
گفتمان، تصنیف، ملک‌الشعرای بهار.

چکیده

تصنیف، گونه‌ای از شعر است که همراه با موسیقی ارائه می‌شود. این گونهٔ ادبی همواره در طول تاریخ وجود داشته است؛ ولی تا قبل از انقلاب مشروطیت، مضمون آن عشق و عواطف درونی بود. با ظهور نهضت مشروطه و همراه با تحولات ابعاد گوناگون جامعه، تصنیف نیز درون‌مایهٔ اجتماعی به خود گرفت و در خدمت بیان اندیشه‌های روشن‌فکران قرارگرفت. سخن‌کاوی یا تحلیل گفتمان نوعی مطالعهٔ میان‌رشته‌ای است که به تجزیه‌وتحلیل کلام می‌پردازد و منجر به خوانش عمیق آثار ادبی می‌شود. این پژوهش بر مبنای تحلیل گفتمان از نوع انتقادی آن سعی بر این دارد تا به بررسی و تحلیل تصانیف ملی میهنی ملک‌الشعرای بهار و انتقادها و روشنگری‌های وی در جریان نهضت مشروطه بپردازد. این گفتمان با مؤلفه‌های لیبرالیسم، سوسیالیسم، ناسیونالیسم، پارلمانتاریسم و دموکراتیسم، سوژهٔ سیاسی خود را می‌یابد و هژمونی گفتمان حاکم را به چالش می‌کشد. گفتمان ناتورالیسم و لیبرالیسم محوریت تمام تصانیف را دربرمی‌گیرد. در سؤال اصلی این پژوهش چگونگی تأثیر تصانیف ملک‌الشعرای بهار در جنبش مشروطیت مردم ایران مطرح است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن با استفاده از شیوهٔ تحلیل محتوا و کتابخانه‌ای و سندکاوی، بررسی شده است.

رحمانی‌فام، سمیه. (۱۴۰۳). «گفتمان‌شناسی تصانیف ملک‌الشعرای بهار». *پژوهشنامهٔ ادب غنایی*، ۲۲(۴۳)، ۸۷-۱۰۴.
http//doi.org/10.22111/JLLR.2024.39433.2960

CC BY NC

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
© رحمانی‌فام، سمیه.

۱- مقدمه

نهضت مشروطه، به‌عنوان یک اتفاق اجتماعی و فکری مهم، تأثیر عمیق و گسترده‌ای در شعر و ادبیات ایران گذاشت. ادبیات دورهٔ مشروطه شامل دوره‌ای از ادبیات فارسی است که ویژگی‌های عمومی دورهٔ قاجار را دارد و نگرش و بینش تازه‌ای در آن ظهور کرده است. ادبیات عصر مشروطه بازتاب روشنگری‌ها و عقاید سیاسی-اجتماعی آن دوران و رسیدن به آزادی و قانون است. واژهٔ آزادی به‌کرّات در شعر کهن فارسی آمده، ولی مفهوم جدید آن که حکومت قانون و نوعی نظم اجتماعی متکی بر برابری است؛ چیزی بود که در نتیجهٔ آشنایی شاعران و ادیبان با غرب، در اندیشه و احساسات آنان رسوب کرد؛ بنابراین به سرودن اشعاری با مضامین سیاسی و اجتماعی و مطابق با مشکلات مردم دست بردند و به یکی از اصلی‌ترین حامیان انقلاب مشروطه مبدّل شدند و آگاهی‌بخشی به توده‌های مردم، دربارهٔ وضعیت موجود را سرلوحهٔ کار خود قرار دادند. ادبیات عصر مشروطه، اجتماعی‌ترین دوران خود را تجربه می‌کرد و در میان تمام اقشار جامعه دارای جایگاه ویژه‌ای بود که توانست در کنار ادبیت، ابزاری برای بیان افکار و عقاید باشد. ادبیات در این دوره با دگرگونی در نگرش، مفاهیم و قالب همراه با زمان خویش پیش رفت و تأثیر شگرفی در بستر جامعه به جای گذاشت. به مقتضای این اندیشه‌ها و افکار، ادبیات ناگزیر از ایجاد یا تغییر شیوه و قالب‌های بیان بود و تصنیف یکی از این گونه‌های ادبی بود که متفاوت با آنچه در گذشتهٔ ادبی ما وجود داشت، متحول شد و توانست پیام مشروطیت را که همانا آزادی، استقلال، استبدادستیزی و اعتلای اجتماعی و سیاسی جامعه بود، به همراه موسیقی و شعر در جامعه انتشار دهد. به‌طور کلی اشعار شاعران این دوره تأثیر بزرگی در بیداری ایرانیان داشت. یکی از ابزارهای قدرتمند برای گسترش پیام مشروطیت در این دوره، شعر و به تبع آن موسیقی بود که تصنیف نیز به‌عنوان تلفیقی از این دو، به بهترین شکل این نقش را ایفا می‌کرد. از میان شاعران تصنیف‌سرا، ملک‌الشعرای بهار توانست با استفاده از نبوغ خویش در کنار مبارزهٔ عملی در ابعاد مختلف سیاسی، با سرودن تصانیف تأثیرگذار و ماندگار در جریان مشروطیت، نقش بسزایی ایفا کند و با خلق آثار متنوّع در زمینهٔ اجتماع و سیاست، تلاش خود را برای تولید گفتمان انتقادی این عصر به‌کار بگیرد. در تعریف ون‌دایک از گفتمان انتقادی که «باید سه مفهوم گفتمان، شناخت و اجتماع را با هم پیوند داد» (عرب یوسف‌آبادی، ۱٤۰۰: ۲۵۰)، این نکته را نیز باید درنظر گرفت که «همیشه بین متن و جامعه تعاملی دوسویه حاکم است که واکاوی ساختاری و نظام‌مند آن پرده از داده‌هایی برمی‌دارد که نه‌تنها در تحلیل و نقد اثر ادبی نقش بسزایی دارد، بلکه در تبیین تاریخی زمان آفرینش متن نیز مؤثر خواهد بود» (کریمی، ۱۳۹۹: ۱۸٦). به‌طورکلی ادبیات عصر مشروطه، دارای مضامین اجتماعی و سیاسی مانند: قانون، آزادی، میهن‌دوستی، پیشرفت، مبارزه با استعمار، دموکراسی، برابری‌خواهی و انتقاد از حاکمان بوده که این مضامین، گفتمان انتقادی این دوره را تشکیل می‌داده است.

۱-۱- بیان مسئله و سؤال تحقیق

اهمیت اصلی پژوهش حاضر در شناخت ابعاد مختلف آثار و پیامدهای استعمار در دوران مشروطه و بازتاب آن در ادبیات سیاسی ایران است و دیگر اینکه تصانیف را به‌عنوان قالبی که کمتر به آن پرداخته شده‌است، برجسته می‌کند و به این سؤال پاسخ می‌دهد که به چه دلیل تصانیف ملی میهنی بهار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و چه گفتمان‌هایی در آن محوریت یافته است؟

۱-۲- هدف و ضرورت تحقیق

هدف اصلی این پژوهش تحلیل تصانیف ملک‌الشعرای بهار بر مبنای تحلیل گفتمان از نوع انتقادی آن است تا به بررسی و تحلیل تصانیف ملی میهنی بهار و انتقادها و روشنگری‌های وی در جریان نهضت مشروطه بپردازد. این پژوهش با رویکرد

میان‌رشته‌ای واکنش انتقادی جامعهٔ ایرانی در برابر حضور استبداد حاکم را در تصانیف مذکور تحلیل می‌کند و یافته‌های تازه‌ای در ادبیات سیاسی و اجتماعی عصر مشروطه به دست می‌دهد.

۱-۳- روش تحقیق

روش به‌کار رفته در این پژوهش براساس روش توصیفی-تحلیلی مبتنی‌بر مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است. ابزارهای گردآوری اطلاعات، یادداشت‌برداری و بانک‌های اطلاعاتی بوده و روش تجزیه‌وتحلیل اطلاعات نیز به‌صورت استقرایی و تحلیل داده‌هاست. در پژوهش حاضر ابتدا به توضیحاتی کلی در مورد گفتمان و تحلیل گفتمان، تصنیف، جریان‌ها و عوامل مؤثر در انقلاب مشروطیت و سیر تکاملی تصانیف در عصر مشروطه پرداخته شده و سپس در متن اصلی مقاله تصانیف از حیث مؤلفه‌های گفتمانی مؤثر، بررسی شده است که این مؤلفه‌ها چگونه با واژه‌های کلیدی مستخرج از تصانیف به آن سامان بخشیده‌اند.

۱-٤- پیشینهٔ تحقیق

به دلیل اهمیت شعر و اندیشهٔ ملک‌الشعرای بهار، پژوهش‌های متعددی دربارهٔ آن انجام شده است؛ ازجمله مقالهٔ «آزادی و وطن در شعر بهار» (۱۳۸۸) از افخمی خیرآبادی که در این پژوهش تنها اشعار بهار از حیث آزادی‌خواهی و میهن‌پرستی و ملی‌گرایی مورد تحلیل قرار گرفته است. مقالهٔ «مشروطه‌خواهی یک شاعر اجتماعی محمدتقی بهار» (۱۳۹۰) از جدیدی و ضابطی که به بررسی اجتماعی اشعار ملک‌الشعرای بهار و نه تصانیف وی از لحاظ خواست ملی آن دوران یعنی مشروطه، پرداخته شده است. در مقالهٔ «تحلیل مفهوم وطن در اشعار ملک‌الشعرای بهار» (۱۳۹۱) از شمعی و بیطرفان نیز اشعار و البته نه تصانیف، ازلحاظ ناسیونالیسم و ملی‌گرایی مورد بحث قرار گرفته است. همچنین پژوهش‌های تطبیقی و بینارشته‌ای متعددی در مورد اشعار بهار و شاعران دیگر انجام شده است که همهٔ آن‌ها نیز تنها اشعار بهار را مورد تحلیل قرار داده‌اند؛ همان‌گونه که مشاهده می‌شود تاکنون دربارهٔ گفتمان‌شناسی تصانیف بهار، هیچ پژوهشی صورت نگرفته است و پژوهش حاضر با نگرشی مبتنی‌بر گفتمان‌شناسی به مطالعهٔ مؤلفه‌های گفتمان انتقادی غالب در تصانیف بهار می‌پردازد؛ بنابراین نیاز به پژوهش دراین زمینه ضروری می‌نماید.

۲- تعاریف و مبانی نظری

۲-۱- گفتمان

سابقهٔ واژهٔ گفتمان بنا بر برخی منابع، به قرن ۱٤ میلادی برمی‌گردد. واژهٔ «Discourse» از واژهٔ لاتین «Discurs-us» به معنی «گفت‌وگو، محاوره، گفتار» و از واژهٔ «Discurrer» یا «Discursum» به معنی «طفره‌رفتن»، «از سر باز کردن»، «تحلیل‌ورزیدن» و... گرفته شده است (مک‌دانل، ۱۳۸۰: ۱۰). این واژه در زبان فارسی به مباحثه، گفتمان، گفتار، گفت‌وگو و سخن، ترجمه شده است؛ البته هیچ اجماع روشنی در باب چیستی گفتمان و نحوهٔ عملکرد و تحلیل آن و نیز توافق عامی در باب تحلیل گفتمان وجود ندارد (فاضلی، ۱۳۸۳: ٤٦). در توضیح معنای گفتمان، آن‌گونه که در زبان روزمره و فرهنگ‌های لغات به کار می‌رود، گفتمان را شکلی از کاربرد زبان، مثلاً در یک سخنرانی یا حتی به طور کلی‌تر، زبان گفتاری یا شیوهٔ سخن گفتن می‌دانند (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۲٤). در اوایل قرن بیستم با طرح نظریهٔ ساخت‌گرایی و متأثر از آرای نیچه، ویتگنشتاین و هایدگر، این نظریه عرضه شد که ما واقعیت‌های عالم را فقط از طریق قالب‌های زبانی می‌شناسیم و با زبان است که تجربه‌های انسانی ما معنی پیدا می‌کند. همچنین زبان، جهان اجتماعی، هویت‌های اجتماعی و روابط اجتماعی را می‌سازد. می‌توان گفتمان را پدیده، مقوله یا جریانی اجتماعی دانست و به تعبیر بهتر، گفتمان، جریان و بستری است که دارای زمینه‌ای اجتماعی است.

«گفتمان، یک روش یا نقطهٔ ثقل یک بررسی نیست؛ بلکه مجموعه قواعدی است که پیش‌شرط‌های اولیه را برای شکل‌گیری احکام فراهم می‌کند؛ به ترتیبی که آن‌ها به‌عنوان ورای سخنوران گفتمان قرار دارند. در واقع موقعیت، عمل و ویژگی دانایان، نویسندگان و شنوندگان یک گفتمان، عبارت است از وظیفه و کارکرد این نوع از قواعد گفتمانی» (فیلیپ، ۱۳۸۱: ١٦١). طی دهه‌های اخیر، گفتمان در عرصهٔ نظریه‌های ادبی، فلسفی، جامعه‌شناسی، سیاست، روان‌کاوی و حتی روان‌شناسی اجتماعی و نیز سایر رشته‌های علوم اجتماعی مورد توجه و عمل اندیشمندان و نظریه‌پردازان قرار گرفته است. تحلیل گفتمان (Discourse analysis) که در زبان فارسی به سخن‌کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار نیز ترجمه شده است، یک گرایش مطالعاتی بین‌رشته‌ای است که از اواسط دههٔ ١٩٦٠ تا اواسط دههٔ ۱۹۷۰ در پی تغییرات گستردهٔ علمی معرفتی در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی، قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی خُرد، ادراکی و اجتماعی، شعر، معانی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی، نشانه‌شناسی و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی علاقه‌مند به مطالعات نظام‌مند ساختار و کارکرد و فرایند تولید گفتار و نوشتار ظهور کرده است. این گرایش، به‌دلیل بین‌رشته‌ای‌بودن، خیلی زود به‌عنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی مورد استقبال واقع شد. اصطلاح تحلیل گفتمان نخستین بار در سال ۱۹۵۲ در مقاله‌ای با همین عنوان از زبان‌شناس معروف انگلیسی زلیک هریس به‌کار رفته است. «در این مقاله وی دیدی صورت‌گرایانه و ساختارگرایانه به جمله و متن دارد» (بهرام‌پور، ۱۳۷۹: ۸-۷). بعد از هریس، بسیاری از زبان‌شناسان، تحلیل گفتمان را نقطهٔ مقابل تحلیل متن دانسته‌اند. به اعتقاد این عده، تحلیل گفتمان شامل تحلیل ساختار زبان گفتاری (مانند گفت‌وگو، مصاحبه و سخنرانی) و تحلیل متن، شامل تحلیل ساختار زبان نوشتاری (مانند مقاله، داستان، گزارش و...) است؛ به عبارت دیگر، «در تحلیل گفتمان -برخلاف تحلیل‌های سنتی زبان‌شناسانه- دیگر صرفاً با عناصر نحوی و لغوی تشکیل‌دهندهٔ جمله، به‌عنوان عمده‌ترین مبنای تشریح معنا؛ یعنی، زمینهٔ متن (context) سروکار نداریم؛ بلکه فراتر از آن به عوامل بیرون از متن، یعنی بافت موقعیتی (context of situation) فرهنگی، اجتماعی و... سروکار داریم» (بهرام‌پور، ۱۳۷۹: ۸)؛ بنابراین تحلیل گفتمان، چگونگی تبلور و شکل‌گیری معنا و پیام واحدهای زبانی را در ارتباط با عوامل درون‌زبانی (زمینهٔ متن) واحدهای زبانی، محیط بلافصل زبانی مربوط و نیز کل نظام زبانی) و عوامل برون‌زبانی (زمینهٔ اجتماعی، فرهنگی و موقعیتی) بررسی می‌کند (لطفی‌پور ساعدی، ۱۳۷۲: ۱۰).

گفتمان‌شناسی انتقادی، یکی از پژوهش‌های گفتمانی است که بیشتر وجه جامعه‌شناختی دارد. به گفتهٔ مک‌دانل، «وظیفهٔ گفتمان، در بازتولید مناسبات سلطهٔ اجتماعی از طریق کنترل معنا قرار دارد» (Hymes, 2005 : 52)؛ ازاین‌رو برخی از زبان‌شناسان انتقادی، وظیفهٔ اصلی تحلیل گفتمان را پیدایش و گسترش آگاهی انتقادی نسبت‌به زبان به مثابهٔ عاملی برای سلطه می‌دانند (ر.ک: فرکلاف، ۱۳۸۹: ٦١). گفتمان‌شناسی انتقادی که از لحاظ فلسفی متأثر از نظریات فوکو، فروید و مارکس است، درنظر دارد نگرش مخاطب را دربارهٔ زبان از صورت‌گرایی به تأثیر مسائل اجتماعی تغییر دهد؛ چنانکه زبان‌شناس خود را عنصری مسئول در برابر مسائل اجتماعی بداند (ر.ک: فرهنگی و بانگ‌آور، ١٣٩٤: ١٣٦).

۲-۲- تصنیف

تصنیف رایج‌ترین فرم در موسیقی سنتی ایرانی است که اصطلاح آن به سده‌ها پیش برمی‌گردد؛ اما رواج تصنیف به شکل امروزی آن به اواخر دورهٔ قاجاریه و جنبش مشروطه نسبت داده می‌شود. تصنیف در اصطلاح، کلامی موزون است که همراه با آهنگ خوانده می‌شود (همایی، ۱۳۳۹: ۸۲). تصنیف به آهنگ‌هایی گفته می‌شود که با شعر همراه باشد؛ یعنی شعرهای آهنگین و موزون و ضربی. مضمون تصانیف معمولاً مربوط به حوادث و مسائل روزمره و گاهی انتقاد مسائل است. وزن شعر تصنیف، متنوع و مصراع‌های آن نیز نامساوی هستند (مشحون، ۱۳۸۸: ٤٦٧). می‌توان گفت تصنیف به کلامی اطلاق می‌شود که به

نحوی با موسیقی همراه باشد؛ بنابراین عناصر عمدهٔ تصنیف را شعر و موسیقی تشکیل می‌دهند. با وجود همین ترکیب است که این نوع موسیقی به‌خصوص در صورت داشتن مضامین انتقادی و اجتماعی در اذهان عمومی تأثیر عمیقی گذاشته و همه را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد؛ به طوری که آن را در خاطر می‌سپارند و زیر لب زمزمه می‌کنند. «تصنیف برخلاف شعر ادبی که خاص خواص بوده، به طبقات عامه تعلق دارد» (احمدپناهی، ۱۳۸۲: ۱۷۱).

۳- جریان‌های زمینه‌ساز تغییر در دورهٔ قاجار

انقلاب مشروطهٔ ایران یکی از بزرگ‌ترین و شگفت‌انگیزترین رخدادهای تاریخ ایران است و به منزلهٔ نقطه عطفی در زندگی سیاسی و اجتماعی ایرانیان محسوب می‌شود. «این انقلاب را می‌توان نقطه عطفی در کل تاریخ سرزمین‌مان به شمار آورد که طی آن مردم ستمدیدهٔ ایران برای محدودکردن قدرت مطلقهٔ پادشاهان به پا خواستند» (همراز، ۱۳۸۸: ۳۳). شکست سپاه ایران از سپاه روسیه تزاری آن هم تنها در مدت چند دقیقه، حاکمان و همچنین ادیبان و روشنفکران را بر آن داشت که به جست‌وجوی دلایل شکست ایران و دلایل پیشرفت اروپاییان باشند. از آنجا بود که اولین اقدامات و تلاش‌های مدرن‌سازی ایران شروع شد که می‌توان به تأسیس مدرسهٔ دارالفنون در سال (۱۸۵۱) و اعزام دانشجو به اروپا اشاره کرد. تا پیش از نهضت مشروطیت زمینه‌ای برای پیدایش تشکل‌های احزاب سیاسی وجود نداشت. «نیروی متشکل سیاسی غیرروحانی که بتواند نقش اپوزیسیون دولت و در معنای عام حکومت را بر عهده بگیرد، در میان نبود» (آجودانی،۱۳۹٦: ۱٦۵). احزاب سیاسی و فعالیت انجمن‌های سرّی در تهران گسترش یافت که از خدماتشان می‌توان به «تأسیس کتابخانهٔ ملی برای گردهمایی روشنفکران انقلابی» اشاره کرد (رحیمی، ۱۳۸۹: ۳٤). در این دوره «سعی در دموکراسی و مشروطیت واقعی در اذهان و افکار روشنفکران راه یافته بود» (راوندی، ۱۳۷٤: ۵۰۵). «تأسیس وزارت امور خارجه نخستین تغییر مهم در ساختار سیاسی کشور [...] و نشان‌دهندهٔ ضرورت نگاه تخصصی‌تر به غرب اما گسترده‌ترین نوسازی در عرصهٔ سیاست خود را در قالب تشکیل کابینه به سبک غرب نمایاند» (ملائی‌توانی، ۱۳۹۱: ۱٤۷). نهضت فکری و اجتماعی مشروطه در شعر پارسی و ادبیات ایران نیز تأثیر عمیقی بر جای گذاشت. «شعرای اوایل عهد مشروطیت با حفظ تشبیهات و استعارات مأنوس قدیم مطالب سیاسی و اجتماعی خود را در قالب غزل گنجاندند» (ذاکرحسین، ۱۳۷۷: ج۵۰/۱). به تعبیر آشوری، ورود به دوران مشروطیت «دگرگونی زبان را نیز ناگزیر می‌کند» (آشوری، ۱۳۹۲: ۲۸). در این شیوهٔ نو ادبیات، «شاعران مشروطه بر عنصر تاریخ و فرهنگ ایران بیش از زبان تکیه کرده‌اند» (خاتمی، ۱۳۹٤: ۳۹). «ادبیات مشروطه در جدال با ادبیات کهنه جان می‌گیرد و به‌همین‌دلیل چه از نظر شکل و چه از نظر محتوا، نو و سنت‌شکن است» (مؤمنی، ۱۳۵۲: ۳۱). سروده‌های ملی و ادبیات معارض از آغاز نهضت مشروطه به‌عنوان عنصر محرک در بسیج توده‌های مردم مؤثر بود. «گفتمان مشروطه عرصه را برای عمومی‌کردن ادبیات آماده کرد و آن را از حالت طبقاتی و تا حدودی اشرافی و درباری خارج کرد» (امینی، ۱۳۹۰: ۲۲٦). تأثیر نهضت مشروطه در تولد دوبارهٔ شعر در این دوران حائز اهمیت است. بهار، سهم ترجمه و مطبوعات را در ظهور اصطلاحات نوین در اشعار این دوره یادآور می‌شود: «لغات سیاسی، اجتماعی که به هیچ وجه سابقه نداشت، با ترجمه یا به عین لفظ پیدا شد؛ مانند پارلمان، مجلس شورا، وکیل، نماینده [...] تجدد، تمدن، انقلاب، آزادی، حرّیت، مساوات، آزادی‌خواه، وطن‌خواهی...» (بهار، ۱۳۷۵، ج۳: ٤۰۳-٤۰۵). ادبیات این دوران فرزند زمانهٔ پر تب و تاب خویش بود و عمیقاً با زمان و مکان و مردم آن زمان گره خورده بود. برای اولین بار بود که مفهوم مردم و حقوق آن‌ها، ضرورت قانون برای ادارهٔ جامعه، آزادی و استقلال کشور از مداخلهٔ بیگانه و وطن‌دوستی و بسیاری مفاهیم دیگر وارد دنیای شعر و ادبیات شدند. در این میان تصانیف ملی نیز به‌عنوان ابزاری قدرتمند درجهت روشنگری اذهان عموم مردم مؤثر واقع شده و توانست پیام مشروطیت را در جامعه منتشر کند.

٤- تفاوت موسیقی مشروطه با دوران قبل از مشروطه

دوران مشروطیت، دربرگیرندهٔ سه مرحله تحولات آغازین نهضت مشروطه، انقلاب مشروطه و دوران پسامشروطه است. تغییرات پیشامشروطه که زمینه‌ساز انقلاب مشروطه شد، از سال‌های میانی حکومت ناصرالدین شاه (۱۲۵۰ه.ش) آغاز شد. «تأسیس مدرسهٔ دارالفنون توسط امیرکبیر در زمان ناصرالدین شاه و برپایی شعبهٔ موزیک نظام دارالفنون به‌عنوان یکی از نهادهای مهم آموزش موسیقی، نقطه‌عطفی در تاریخ موسیقی دورهٔ قاجار است» (آدمیت، ۱۳٤٥: ۳۵۳-۳۵٦). ورود ژان باتیست لُمر به ایران، نگارش کتاب «تئوری موسیقی» او و تأسیس شعبهٔ موسیقی نظامی «دگرگونی‌هایی در شیوهٔ موسیقی نظامی آن دوره و اصطلاحات موسیقی را باعث گردید» (راهگانی، ۱۳۷۷: ۳۷٤). «یکی از نشانه‌های بارز رواج موسیقی در جامعهٔ ایران عصر مشروطیت، تعدد و کثرت اعلان‌های خرید و فروش سازهای مختلف موسیقی در جراید منتشره در آن زمان است» (کوهستانی‌نژاد، ۱۳۸٤: ٤٦). در این دوره شاهد ارائهٔ اشکال متفاوتی از موسیقی هستیم که به موازات یکدیگر به حیات خود ادامه داده‌اند. آغاز ضبط صفحات گرامافون، در سال ۱۲۸۷ه.ش نیز از رویدادهای منحصربه‌فرد دورهٔ مظفرالدین شاه بود که به گسترش مخاطبان موسیقی این دوره انجامید. «ضبط نخستین دورهٔ صفحات ایرانی از اجرای موسیقی، تئاتر و قطعات فکاهی حدود ده سال پس از مرگ ناصرالدین شاه آغاز و در اوایل دورهٔ مشروطیت به بازار عرضه شد» (سپنتا، ۱۳٦۹: ۱۲٤ و ۱۲۵). همچنین، کنسرت به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور در دورهٔ قاجار، از نخستین اجراهای کافه‌ای تا پارک‌ها و باغ‌های عمومی، سینماها، تئاتر و گراند هتل، مخاطبان جدیدی را پرورش داد و موسیقی را از محافل خصوصی به فضای عمومی کشاند. «تا آن موقع رسم نبود موسیقی را برای تودهٔ مردم عرضه کنند و تنها در مجالس خلوت و انس اهل فن مطرح می‌شد» (آریان‌پور، ۱۳۹۳: ۳۹). به رغم اینکه در دوران مشروطیت به‌عنوان مقطعی از دورهٔ قاجار، انواع متعددی از موسیقی با کارکردهای متفاوت به موازات یکدیگر به حیات اجتماعی خویش ادامه می‌دادند، تصانیف ملی این دوره در نسبت با قدرت و نظام سلطه موضوعیت پیدا کرده و در تثبیت مشروطیت و تقویت آزادی‌خواهی مؤثر بوده‌اند. موسیقی شاعرانی چون بهار که واجد کارکردی اجتماعی-سیاسی بود، به‌عنوان نمایندهٔ موسیقی مشروطه، موسیقی قاجار را از کارکرد شبه‌تاریخی خود در حرم‌سراها، محافل و مجالس خصوصی خارج کرده و در نسبتش با اجتماع و مردم به آن معنا بخشید. اشعار و تصانیف وطنی و مقالات مهیّج مربوط به وطن‌خواهی که در مطبوعات به چاپ می‌رسید، افکار مردم را متوجه آزادی و بیرون‌رفتن از یوغ استبداد می‌کرد. بدین وسیله فکر تحول و انقلاب که متکی به اصول قانون و حقوق ملی بود، در میان مردم پیدا شد و ملت را برای قیام مستعد کرد. این نوع ادبیات اگرچه از لحاظ کمیّت بسیار نبود، از نظر کیفیّت مؤثرترین عامل انقلاب مشروطیت به شمار می‌رفت.

۵- مؤلفه‌های سامان‌دهندهٔ گفتمان تصانیف

تحولات نهضت مشروطیت مبتنی‌بر ترویج فرهنگ تعقل و اندیشه‌ورزی بود. مؤلفه‌های گفتمان انتقادی دورهٔ مشروطیت منظومه‌ای از مناسبات سیاسی- اجتماعی حاکم‌بر این دوره است که ادبیات و موسیقی از بطن آن زاده می‌شود؛ بنابراین شبکه‌ای از مفاهیم در مطالبات و مناسبات سیاسی- اجتماعی حاکم‌بر این دوره مطرح شد که محور اصلی گفتمان مشروطیت را بنا کرد. قاعده‌بندی گفتمانی مذکور، سازگار با دورهٔ مشروطه و هویت‌بخش آن است. مؤلفه‌های این گفتمان عبارت‌است‌از:

۵-۱- لیبرالیسم

واژه لیبرال (Liberal) یک واژهٔ فرانسوی، به معنای فرد آزادی‌خواه یا هوادار آزادی است و در لغت به معنای آزادمرد، بلندنظر، راد، بخشنده، بی‌تعصب و روشن‌فکر نیز آمده است. واژهٔ لیبرالیسم (Liberalism) نیز به معنای آزادی‌خواهی است. «لیبرالیسم از تلاقی روشنگری و انقلاب‌های صنعتی و سیاسی قرن هفدهم و هجدهم به‌وجود آمد و به مجموعه روش‌ها،

سیاست‌ها و ایدئولوژی‌هایی که هدفشان فراهم‌کردن آزادی بیشتر برای فرد است، اطلاق می‌شود» (آشوری، ۱۳۹۴: ۲۸۰) از معانی و ویژگی‌های رایج این واژه، گسستن از قید تکلیف است (Smith & Lockwood, 1976: 400). لیبرالیسم در قاموس سیاسی، نظریه‌ای است که خواهان حفظ درجاتی از آزادی در برابر هر نهادی است. «فردگرایی، نگرش دنیوی، کثرت‌گرایی، بدبینی به قدرت، نفی پدرسالاری، تفکیک قوا، نمودهای ساختاری (حکومت مشروطه، حاکمیت قانون، تفکیک قوا) جزو اصول بنیادین لیبرالیسم هستند» (بشیریه، ۱۳۸۰: ۱۱) و آن را تنها راه مهار قدرت سیاسی، تأمین مشارکت اجتماعی و تضمین احساس مسئولیت حکام در مقابل مردم می‌شمارند.

آنتونی آربلاستر مؤلف کتاب «ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب» معتقد است ارائهٔ تعریف دقیق و جامع از لیبرالیسم به‌عنوان یک مکتب سیاسی و اجتماعی کاری بس دشوار، بلکه ناممکن است؛ اما با این حال، تعریف‌های متعددی از سوی نظریه‌پردازان غربی بر این موضوع ارائه شده است (آربلاستر، ۱۳۷۷: ١٤). «لیبرالیسم را می‌توان به‌طور دقیق، نگرشی به زندگی و مسائل آن وصف کرد که تأکیدش بر ارزش‌هایی همچون آزادی برای افراد، اقلیت‌ها و ملت‌هاست» (شاپیرو، ۱۳۸۰: ۳). به‌طورکلی لیبرالیسم در ایران به معنای آزادی‌خواهی رواج یافته است و پیشینهٔ چندانی ندارد.

۵-۲- سوسیالیسم

سوسیالیسم در لغت به معنای برابری است؛ بدین مفهوم که همهٔ افراد جامعه حقوقی یکسان و برابر دارند. «کلمات سوسیالیسم و سوسیالیست اواخر دههٔ ۱۸۲۰ یا اوایل دههٔ ۱۸۳۰ در بریتانیا و فرانسه پیدا شد» (اکلشال، ۱۳۸۵: ۱۳۱). انتقاد اصلی سوسیالیست بر نبود برابری و خواستشان برابری‌خواهی بود. «مهم‌ترین عنصر مشترک نظریه‌های سوسیالیستی، برتری سود همگانی بر سود فردی است» (آشوری، ۱۳۹٤: ۲۰٤-۲۰۵). از دیدگاه این مکتب باید ثروت و قدرت به‌صورت برابر و عادلانه بین عموم تقسیم شود. سوسیالیسم در ایران از قرن بیستم آغاز شد. «میرزا آقاخان کرمانی را پیشرو فکر سوسیالیسم در ایران دانسته‌اند» (آدمیت، ۱۳۵۵: ۲۷۰).

۵-۳- ناسیونالیسم

ناسیونالیسم یا ملی‌گرایی یک ایده یا جنبش است که هدف آن تأمین منافع عموم ملت است. مفهوم لغوی ناسیونالیسم (nationalism) عبارت‌است‌از: «ملی‌گرایی، وطن‌پرستی و استقلال‌طلبی» (نوروزی‌خیابانی، ۱۳۷۱: ۳۱٦) «بسیاری از صاحب‌نظران، انقلاب کبیر فرانسه را سرآغاز پیدایش ناسیونالیسم می‌دانند»(کاتم، ۱۳۷۸: ۳۳). قرن ۱۹ را باید عصر طلایی ملی‌گرایی نامید. در کشورهای خارمیانه نیز ناسیونالیسم در همین قرن ظهور کرد. نخستین ناسیونالیست‌های ایرانی از نخستین تجددطلبان این کشور به‌حساب می‌آیند. یکی از اقتضائات عصر مشروطه، جست‌وجوی هویت مستقل ایرانی، ناسیونالیسم یا ملی‌گرایی و دست‌یافتن به هویت مستقل ایرانی از مهم‌ترین خواسته‌های نهضت مشروطه بود. «ایدهٔ آگاهانهٔ انقلاب، توأمان با اندیشهٔ محرک وطن‌پرستی، ثابت کرد که می‌تواند در تشکیل هویت ملّی ایران، در دهه‌های آتی نقش سرنوشت‌سازی ایفا کند» (امانت، ۱۳۸۲: ۵۱).

۵-٤- پارلمانتاریسم

پارلمانتاریسم گرایش و نگرش مربوط به قانون‌گذاری از طریق پارلمان و نظارت بر کار دولت است. سیستم پارلمانی بین قدرت‌های دولت تقسیم‌بندی می‌کند. نظام پارلمانی نوعی حکومت مردم‌سالاری است که در آن قوهٔ مجریه مشروعیت خود را از قوهٔ مقننه اقتباس کرده و در برابر آن پاسخگو است. پارلمان به هیئتی اطلاق می‌شود که از سوی مردم با رأی مستقیم انتخاب می‌شود تا به وضع و تصویب قوانین بپردازد. این سیستم به دموکراسی پارلمانی نیز معروف است. اندیشهٔ پارلمانتیسم در ایران ابتدا از طرف افرادی که برای تحصیل یا سفر به خارج رفته بودند، مطرح شد. ظهور مفاهیمی مدرنی چون قانون و

برابری، ارمغان انقلاب مشروطیت بود. «نخستین مجلس قانون‌گذاری ایران، مجلس شورای ملی، با صدور فرمان مشروطیت تشکیل شد» (آشوری، ۱۳٦٦: ۷۷). تبیین دموکراسی پارلمانی در ایران چنان رونق گرفت که تمامی روشن‌فکران و مشروطه‌خواهان، مدافع دموکراسی و مشروطهٔ پارلمانی شدند.

۵-۵- دموکراتیسم

دموکراسی از دو واژهٔ «دمو» به معنای مردم و «کراسی» به معنی قدرت تشکیل شده است. دموکراسی، روشی برای سهیم‌کردن همهٔ مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی است که در یونان باستان به‌وجود آمد و منظور از آن حکومت عامهٔ مردم است؛ به تعبیری دیگر، حق همگان برای شرکت در تصمیم‌گیری در مورد امور همگانی جامعه است. «دموکراسی، به معنای عام آن برابری فرصت‌ها برای افراد یک جامعه به‌منظور برخورداری از آزادی‌ها و ارزش‌های اجتماعی است و در معنای محدودتر، شرکت آزادانهٔ افراد در گرفتن تصمیم‌هایی است که در زندگی فرد و جمع مؤثر است» (آشوری، ۱۳۹٤: ۱۸۷). آشنایی ایرانیان با مجلس و دموکراسی به اوایل دوران مشروطیت برمی‌گردد و تشکیل حزب دموکرات نیز از دستاوردهای آن است که بر پایهٔ مساوات و حقوق برابر متکی بود. «هدف فرقهٔ دموکرات، حفاظت از اصول مشروطهٔ عامه مبنی‌بر انتخاب عمومی بود» (اتحادیه، ۱۳٦۱: ۵۳). «منظور برخی از واژهٔ تجدّد، جامعه‌ای آزاد و دمکراتیک بود» (میلانی، ۱۳۸۱: ۱۲).

٦- بحث و تحلیل

بعد از تحول اجتماعی عظیم انقلاب مشروطه که در تمام ارکان زندگی مردم تأثیر گذاشت، موسیقی نیز از آن حالت بدوی و اولیه‌اش خارج شد و تحت‌تأثیر این جریانات اجتماعی و سیاسی قرار گرفت و پربار شد و خصوصیتی کاربردی‌تر به خود گرفت. تصانیف ملی این دوره به‌دلیل مبارزه با قدرت حاکم، تأثیری ژرف داشت و در تثبیت مشروطیت و تقویت آزادی‌خواهی نقش مهمی را ایفا می‌کرد. در این میان تصانیف ملک‌الشعرای بهار با درون‌مایهٔ سیاسی- اجتماعی، دلیلی بر بی‌اعتباری موسیقی دوران قاجار شد و نمایندگی موسیقی مشروطه را بر عهده گرفت و معنای خود را در ارتباط با جامعه و مردم پیدا کرد که در ادامه به بحث و بررسی و گفتمان‌شناسی این تصانیف پرداخته می‌شود.

تصنیف شمارهٔ ۱

ایران- هنگام کار است/ برخیز و بین-ایران/ .../ از جور فراوان هر گوشه شوری بپاست/ خون‌ها شده پامال و آزادیش خونبهاست/ .../ حب وطن نگر که چه با ما خواهد کرد/ .../ ایران، تا ز دل برکشم نعرهٔ آزادی/ خیز که روز فتح و ظفر شد- ایران/ .../جهان به کام ما برآید، آمین/ شب فراق ما سرآید، آمین/ ... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱٦۵).

این تصنیف در سال ۱۲۹٦ خورشیدی و در خلال جنگ جهانی اول سروده شده است. بهار در این تصنیف از ظلم و جوری که در حق کشورش روا داشته شده بسیار رنجیده خاطر شد و مضمون شعر نیز این غم را به خوبی به تصویر می‌کشد. مؤلفه‌های ناسیونالیسم، سوسیالیسم و لیبرالیسم در واژه‌هایی چون نعرهٔ آزادی، حب وطن، ایران، خون، فتح و ظفر و شب فراق نمایان است.

تصنیف شمارهٔ ۲

گر رقیب آید بر دلبر من/ جوشد از غیرت دل اندر بر من/ مکر و شیادی بود لشکر او/ عشق و آزادی بود لشکر من/ من بی‌پروا را چه هراس از دشمن/ خدا خدا دهد بر دشمن ظفری ما را/ یا که من با خون او رنگ کنم بستر او/ یا که او از خون من رنگ کند پیکر من/ دست از این دستهٔ شمشیر که در دست من است/ نکشم تا نکشد دست، رقیب از سر من/ ای رقیبان

وطن به کجا، به کجا خانهٔ ماست!/ اندکی دورترک که نه این، که نه این جای شماست!/ .../ گر کشد خنجر بت کافر بـه قصـد من و دل/ ذره‌ای پروا از این دعوا ندارد دل من/... (همان: ۱۱۶۸).

این تصنیف نیز در اواخر جنگ جهانی اول سروده شده است. در اینجا بهار با به‌کارگیری واژه‌های عاشـقانه، کنایـه‌ای دارد به دشمنان ایران. «دلبر» به جای وطن آمده، «رقیب» همان دشمن بیگانه و «عاشق» نمادی از شاعر است و «عشق بی‌انتها» همان حب وطن است. واژه‌های رقیب، عشق، آزادی، دشمن، ظفر، خـون، شمشـیر، وطـن و کـافر، نشـان از مؤلفـه‌های لیبرالیسـم، ناسیونالیسم، سوسیالیسم و دموکراتیسم دارد.

تصنیف شمارهٔ ۳

دردا که ندیدیم وصال رخ یار/ هجر آمد و آورد غم و محنت بسیار/ خون گریه کنم تا بگشایم گره از کار/ دردا کـه مـرا خـون دل و دیده قرین شد/ چه بدرفتاری ای چرخ/ چه کج‌رفتاری ای چرخ/ سرکین اری ای چرخ/ نه دین داری نـه آیـین داری ای چرخ/ .../ یاران ز حمیت به سوی مرگ دویدند/ در راه شرف از سر و جان دست کشیدند/ در خـون خـود انـدر طلـب فخـر طپیدند/ گلرنگ ز خون همه سیمای زمین شد/ .../ امروز ز بی حسی ما کار خرابست/ بنیاد کهن سـال وطـن بـر سـر آبسـت/ امروز مرا دیده ازین غصه پرآبست/ کاین خاطر آسوده چرا زار و حزین شد/ .../ یک روز وطن رشک گلستان جنان بود/ اقبـال من از طالع مشروطه جوان بود/ .../ ای حزب دموکرات کنون وقت نبرد است/ کز سستی ما، مام وطن گوشه‌نشین شد/... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۶۲-۱۱۶۰).

تصنیف بالا که با تأکید بر عبارات، اشارات و مضامین ملی ادبی ساخته شده، یکـی از تصـانیف مشـهور بهـار اسـت. واژهٔ مشروطه و حزب دموکرات در این تصنیف به پارلمانتیسم، دموکراتیسم و لیبرالیسم و واژه‌های وطن و خصمان بر ناسیونالیسـم اشاره دارند. در کل می‌توان گفت که این تصنیف تمامی مؤلفه‌های گفتمانی یادشده را دربرمی‌گیرد.

تصنیف شمارهٔ ٤

ز من نگارم خبر ندارد/ به حال زارم نظر ندارد/ .../ همه سیاهی همه تباهی/ مگر شب ما سحر ندارد/ بهار مضطر منـال دیگـر/ که آه و زاری اثر ندارد/ جز انتظار و جز استقامت/ وطن علاج دگر ندارد/ ... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۷۶-۱۱۷۵).

این تصنیف با اینکه درون‌مایه‌ای عاشقانه دارد، اما درنهایت بهار سرودهٔ خود را با اشارتی به وضع وطن به پایان می‌برد. بـه نوعی می‌توان گفت که درآمیختن عشق و سیاست در تصانیف بهار، جزو هنر وی است. واژه‌هایی مانند سیاهی، تبـاهی، شـب، سحر، استقامت و وطن، مؤید مؤلفه‌های گفتمانی ناسیونالیسم و لیبرالیسم است.

تصنیف شمارهٔ ۵

مرغ سحر ناله سر کن/ داغ مرا تازه‌تر کن/ ز آه شرربار این قفس را/ برشکن و زیر و زبر کن/ بلبل پربسـته! ز کـنج قفـس درآ/ نغمهٔ آزادی نوع بشر سرا/ وز نفسی عرصهٔ این خاک توده را/ پر شرر کن/ ظلم ظالم، جور صیاد/ آشیانم داده بر بـاد/ ای خـدا ای فلک ای طبیعت/ شام تاریک ما را سحر کن/ نوبهار است، گل به بار است/ ابر چشمم ژاله‌بار است/ ایـن قفـس چـون دلـم تنگ و تار است/ .../ از پی دزدی وطن و دین بهانه شد/ دیده تر شد/ ظلم مالک، جور ارباب/ زارع از غم گشته بی‌تاب/ ساغر اغنیا پر می ناب/ جام ما پر ز خون جگر شد/ ای دل تنگ! ناله سر کن/ از قوی‌دستان حذر کن/ از مساوات صرف‌نظر کـن/ .../ ناله برآر از قفس ای بلبل حزین/ کز غم تو سینه من پرشرر شد (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۶۶).

بهار این تصنیف را دربارهٔ حوادث دوران محمدعلی شاه و هنگام به توپ بستن مجلس شورای ملی و قرارگرفتن کشور در لحظاتی حساس، سروده است (ر.ک: نواب صفا، ۱۳۷۷: ۳۰۱). تصنیف مرغ سحر به‌عنوان معروف‌ترین و مشهورترین تصـنیف بهار و با وجود درون‌مایهٔ سیاسی و اجتماعی در میان مردم جایگاه خاصی داشته و بارها بازخوانی شده است. در ایـن تصـنیف

مرغی که از ظلم و جور روزگار می‌نالد و خواهان بیرون‌آمدن از قفس و خواستار آزادی نوع بشر است، کنایه از خود ملک‌الشعرای بهار است. آنچه در این تصنیف اهمیت دارد، اعتراض مرغ سحر به نقض آزادی و پُر مِی بودن ساغر اغنیا و خون جگر خوردن مردم مظلوم است. در اینجا واژه‌هایی چون وطن، مساوات، آزادی، دین، ظلم، زارع و... بر لیبرالیسم، ناسیونالیسم، سوسیالیسم، پارلمانتاریسم و دموکراتیسم تأکید دارند.

تصنیف شمارهٔ ٦

پروانه، ای موجود ظریف/ .../ آن خوش‌نوا مرغ سحری/ رنجیده از خوی بشری/ شد، تا به فردوس برین ناله کند/ گل‌بانگ آزادی در آن صفحه، در آن صفحه زند/ .../ کنج قفس را کرد بیت‌الحزنش/ غافل که این بلبل قفس می‌شکند/ ... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۷۰).

در تصنیف «در مرگ پروانه»، بهار داستانی احساسی با استفاده از مضامینی چون شمع ساخته است. در معانی واژه‌های دشمن، آتش، فدا، خائن، آزادی و قفس، مؤلفه‌های لیبرالیسم و ناتورالیسم مستتر است.

تصنیف شمارهٔ ۷

ای شهسواران وطن یزدان به ما یار آمده/ با رایت فتح و ظفر جیش سپهدار آمده/ .../ ای دل افکار وطن مادر زار وطن/ خوش‌خبر باش که غم جمله به اتمام رسید/ یکسره آزاد شدی ای وطن/ خُرم و دلشاد شدی ای وطن/ از ستم آزاد شدی ای وطن/ .../ شیر گیلان یله شد جیش ما یک دله شد/ گرگ خونخوار وطن باز اسیر تله شد/ .../ مجلس مشروطه به پا شد دگر/ سلطنت‌آباد فنا شد دگر/ کام به کام دل ما شد دگر (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱٦۳).

این تصنیف پس از فتح تهران به دست مجاهدین یعنی در اوایل مشروطیت سروده شده است. در معنای واژه‌های مشروطه، وطن، آزاد، سلطنت و ستم، مؤلفه‌های لیبرالیسم، پارلمانتاریسم، دموکراتیسم، ناسیونالیسم و سوسیالیسم مستتر است.

تصنیف شمارهٔ ۸

رقیب می‌رسد ازگرد راه چاره کنید/ به روی قبضهٔ شمشیر استخاره کنید/ درین رمق رقم قتل خویش را یاران/ ز دست خصم بگیرید و پاره‌پاره کنید/ .../ بر غم سردی حاسد ز شعر گرم بهار/ تنور خویش و دل خصم پر شراره کنید (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱٦۸).

این تصنیف در اواخر جنگ بین‌الملل اول ساخته شده و در صفحات گرامافون ضبط شده است و اشاره دارد به حملهٔ قشون روس تزاری. مؤلفه‌های ناسیونالیسم و لیبرالیسم در معانی واژه‌هایی چون رقیب، قبضه، شمشیر و خصم مشاهده می‌شود.

تصنیف شمارهٔ ۹

باد خزان وزان شد/ چهرهٔ گل خزان شد/ طلایهٔ لشکر خزان از دو طرف عیان شد/ چو ابر بهمن ز چشم من چشمهٔ خون روان شد/ ... / فغان و فریاد ز جور گردون/ که داده فتوای فنای ما را/ کشور خراب، فغان و زاری/ پیچه و نقاب سیاه و تاری/ ... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۷۱).

در تصنیف مذکور، بهار بار دیگر با استفاده از مضامین احساسی، به وضع نابسامان کشور اشاره داشته و از آن انتقاد کرده است. مؤلفه‌های ناسیونالیسم، لیبرالیسم و سوسیالیسم، در معانی واژه‌های باد خزان، چشمهٔ خون، فنا، کشور خراب، نقاب سیاه و تاری مستتر است.

تصنیف شمارهٔ ۱۰

باد صبا بر گل گذر کن/ وز حال گل ما را خبر کن/ .../ بلبل چو من/ شد در چمن/ دستان‌سرا بهر وطن/ دیدی که ظالم تیشه‌اش را آخر به پای خویشتن زد/ ایرانیان از بهر خدا/ یک دل شوید از صدق و صفا/ تا چند نفاق تا کی دغلی/ تا چند غرض تا کی دو دلی/ آخر بس است این بد عملی/ بس است این منفعلی (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۷۳).

در تصنیف بالا، بهار این بار از باد صبا یاری می‌جوید تا پیام درد و رنج‌های او را به گل برساند؛ ولی باز در آخر تصنیف، میهن‌پرستی خود را بروز داده و از وطن سخن به میان می‌آورد. مؤلفه‌های ناسیونالیسم، لیبرالیسم، سوسیالیسم و دموکراتیسم در معانی واژه‌هایی چون وطن، ظالم، تیشه، ایرانیان، یکدل، منفعلی و... پیداست.

تصنیف شمارهٔ ۱۱

آخر ای ایرانی!/ تا به کی نادانی/ تا چند سرگردانی/ بر اروپا بنگر/ شور و غوغا بنگر/ کز مژگان خون رانی/ باری باری بر خود کن نظری/ داد ازین دربدری آه ازین بی‌خبری/ عزت تو جلالت و شجاعتت کو؟/ جلال تاریخی و آن برش شمشیر تو کو؟/ ... (بهار، ۱۳۸۲: ۱۱۷٤).

در این تصنیف، بهار با زبانی تند و گزنده و کاملاً بی‌پرده با هم‌میهنان خود سخن می‌گوید و گذشتهٔ پرافتخار آنان را برایشان یادآور می‌شود تا دوباره همان عزت و بزرگی ازدست‌رفته را کسب کنند. در معانی واژه‌هایی چون ای ایرانی، بی‌خبری، عزت، شجاعت، جلال تاریخی و برش شمشیر، مؤلفه‌های ناسیونالیسم، لیبرالیسم، سوسیالیسم، پارلمانتاریسم و دموکراتیسم مستتر است.

۷- نتیجه

از برجسته‌ترین ویژگی‌های ادبیات عصر مشروطه این موضوع است که برخلاف دوران پیشین نگرشی سیاسی یافت و همگام با مسائل اجتماعی حرکت کرد و نسبت به تحولات واکنش نشان داد. شعر عصر مشروطه مضمون اصلیش را از سیاست می‌گرفت و به‌صورت موافق یا مخالف با پدیده‌های سیاسی و اجتماعی عمل می‌کرد و در همین دوران و به تبع از شعر، مضامین و محتوای شعر تصنیف‌ها نیز از شکل تفننی و تفریحی و موضوع‌های مبتذل عاشقانه به شکل سیاسی- انتقادی مبدل شد. با پیدایش مشروطیت، تصنیف نقشی تازه و جنبهٔ هنری بارزی به خود گرفت و از انحصار گروه خاص درآمد و متناسب با حال و هوای مشروطیت از کاخ‌ها و دربارها بیرون آمد و به بیان دردها و خواست‌های مردم نزدیک شد. با ظهور شاعران و تصنیف‌سرایانی چون بهار، وطن و تجلیل از استقلال و آزادی ایران، جایگاه تازه‌ای در تصنیف پیدا کرد. بهار که از دوران مشروطیت شعرهایی مناسب با اوضاع روز می‌سرود، به سرودن تصنیف‌هایی پرداخت که منعکس‌کنندهٔ اوضاع اجتماعی- سیاسی آن دوران بود. گفتمان انتقادی موسیقی ایران با اشعار و تصانیف انقلابی موسیقی‌دان‌ها و شاعرانی چون ملک‌الشعرای بهار شکل گرفت و سبب تحریک مردم و به پیروزی رسیدن انقلاب مشروطه شد. مؤلفه‌های گفتمانی ناسیونالیستی، لیبرالیستی، سوسیالیستی، دموکراتیسی و پارلمانتاریسمی در تصانیف بهار به‌خوبی مشهود است؛ اما گفتمان ناسیونالیستی محور تمامی تصانیف او را سامان می‌بخشد و همین موضوع حس قوی میهن‌پرستی بهار را نمایان می‌کند.

۸- منابع

آجودانی، لطف‌الله. (۱۳۹٦). *روشنفکران ایران در عصر مشروطیت*، چاپ سوم، تهران: نشر اختران.

آدمیت، فریدون. (۱۳٤٥). *اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده*، چاپ اول، تهران: انتشارات خوارزمی.

آدمیت، فریدون. (۱۳۵۵). *ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران*، تهران: انتشارات پیام.

آربلاستر، آنتونی. (۱۳۷۷). *ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب*، ترجمهٔ عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.

آرین‌پور، امیراشرف. (۱۳۹۳). *موسیقی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران: انتشارات متن.

آشوری، داریوش. (۱۳۹۲). *بازاندیشی زبان فارسی*، چاپ ششم، تهران: نشر مرکز.

آشوری، داریوش. (۱۳۹٤). *دانش‌نامهٔ سیاسی*، چاپ بیست و چهارم، تهران: انتشارات مروارید.

اتحادیه، منصوره. (۱۳٦۱). *مرام‌نامه‌ها و نظام‌نامه‌های احزاب سیاسی در ایران در دومین دورهٔ مجلس شورای ملی*، چاپ اول، تهران: نشر تاریخ ایران.

احمدپناهی، محمد. (۱۳۸۲). *ترانه‌های ملی ایران: سیری در ترانه و ترانه‌سرایی در ایران*، چاپ اول، تهران: نشر علم.

اکلشال، رابرت و دیگران. (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر ایدئولوژی‌های سیاسی*، ترجمهٔ محمد قایدشرفی، چاپ دوم، تهران: نشر مرکز.

امانت، عباس. (۱۳۸۲). *زمینه‌های فکری انقلاب مشروطه (انقلاب مشروطیت: از سری مقالات دانش‌نامهٔ ایرانیکا)*، ترجمهٔ پیمان متین، تهران: نشر امیرکبیر.

امینی، علی‌اکبر. (۱۳۹۰). *گفتمان ادبیات سیاسی ایران در آستانهٔ دو انقلاب*، چاپ اول، تهران: انتشارات اطلاعات.

بشیریه، حسین.(۱۳۸۰). *تاریخ اندیشه‌های سیاسی قرن بیستم*، جلد اول، چاپ سوم، تهران: نشر نی.

بهار، محمدتقی. (۱۳۷۵). *سبک‌شناسی*، جلد سوم، چاپ هشتم، تهران: انتشارات امیرکبیر.

بهار، محمدتقی. (۱۳۸۲). *دیوان اشعار*، چاپ اول، تهران: انتشارات آزادمهر.

بهرام‌پور، شعبانعلی. (۱۳۷۹). *مقدمه تحلیل انتقادی گفتمان*، چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

خاتمی، احمد؛ دزفولیان، کاظم. (۱۳۹٤). «بررسی ناسیونالیسم ایرانی وعربی و بازتاب آن در شعر مشروطه ایران و نهضت عرب»، *کاوش‌نامهٔ ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی*، سال پنجم، شمارهٔ ۱۷، صص ۲۹-۵۰.

ذاکر حسین، عبدالرحیم. (۱۳۷۷). *ادبیات سیاسی ایران در عصر مشروطیت: از استقرار مشروطیت تا خلع قاجار ۱۳۰٤-۱۲۸۵*، جلد اول، چاپ اول، تهران: نشر علم.

راهگانی، روح‌انگیز. (۱۳۷۷). *تاریخ موسیقی ایران*، تهران: انتشاران پیشرو.

راوندی، مرتضی. (۱۳۷٤). *تاریخ اجتماعی ایران*، جلد هشتم، چاپ دوم، تهران، انتشارات نگاه.

رحیمی، مصطفی. (۱۳۸۹). *قانون اساسی مشروطهٔ ایران و اصول دموکراسی*، تهران: انتشارات نیلوفر.

سپنتا، ساسان. (۱۳٦۹). *چشم‌انداز موسیقی ایران*، چاپ اول، تهران: انتشارات مشعل.

شاپیرو، جان سالوین. (۱۳۸۰). *لیبرالیسم: معنا و تاریخ آن*، ترجمه محمدسعید حنایی، تهران: نشر مرکز.

عرب یوسف‌آبادی، عبدالله. (۱٤۰۰). «گفتمان‌کاوی سطوح شعر محمد زهری براساس الگوی تئون ون‌دایک»، *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال نوزدهم، شمارهٔ ۳۷، صص ۲٦٤-۲٤۵.

فاضلی، محمد. (۱۳۸۳). «گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی»، *پژوهشنامهٔ علوم انسانی و اجتماعی*، دورهٔ چهارم، شمارهٔ ۱٤ صص ۱۰۷-۸۱.

فرکلاف، نورمن. (۱۳۸۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*، ترجمهٔ گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.

فرهنگی، سهیلا؛ بانگ آور، سودابه. (۱۳۹٤). «تحلیل گفتمان انتقادی داستان کوتاه «ناخلف» نوشتهٔ مهدی شجاعی»، *ادبیات انقلاب اسلامی (ویژه‌نامهٔ فرهنگستان)*، شمارهٔ ۲، صص ۱۵٤-۱۳۵.

فیلیپ، مارک. (۱۳۸۱). «میشل فوکو»، ترجمهٔ یعقوب موسوی، *فصلنامهٔ سیاسی-اجتماعی گفتمان*، شمارهٔ ۵.

کاتم، ریچارد. (۱۳۷۸). *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمهٔ احمد تدین، چاپ دوم، تهران: انتشاران کویر.

کریمی، عباس؛ سبزیان‌پور، وحید؛ سلیمی، علی؛ زینی‌وند، تورج. (۱۳۹۹). «از فقر تا فحشا؛ از ثروت تا قدرت (تحلیل گفتمان انتقادی داستان «مارتا البانیه» نوشتهٔ جبران خلیل جبران)»، *پژوهشنامهٔ ادب غنایی*، دورهٔ هجدهم، شمارهٔ ۳۵، صص ۲۰٤-۱۸۵.

کوهستانی‌نژاد، مسعود. (۱۳۸٤). *موسیقی در عصر مشروطه پژوهشی در هنر عصر مشروطیت*، چاپ اول، تهران: نشر مهر نامک.

لطفی پورساعدی، کاظم. (۱۳۷۲). «درآمدی به سخن‌کاوی»، *مجلهٔ زبان‌شناسی*، دورهٔ دهم، شمارهٔ ۱، صص ٤۰-۹.

مشحون، حسین. (۱۳۸۸). *تاریخ موسیقی ایران*، چاپ دوم، تهران: نشر نو.

مک‌دانل، دایان. (۱۳۸۰). *مقدمه‌ای بر نظریهٔ گفتمان*، چاپ اول، ترجمهٔ حسینعلی نوذری، تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.

ملائی‌توانی، علیرضا. (۱۳۹۱). «تبیین ریشه‌های اجتماعی اقتصادی انقلاب مشروطه»، *تحقیقات تاریخ اجتماعی*، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، سال دوم، شمارهٔ ۲، صص ۱۵۹-۱۳۵.

مؤمنی، محمدباقر. (۱۳۵۲). *ادبیات مشروطه*، چاپ اول، تهران: نشر گلشایی.

میرفخرایی، تژا. (۱۳۸۳). *فرایند تحلیل گفتمان*، چاپ دوم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.

میلانی، عباس. (۱۳۸۱). *تجدد و تجددستیزی در ایران*، چاپ سوم، تهران: نشر اختران.

نواب صفا، اسماعیل. (۱۳۷۷). *قصهٔ شمع*، تهران: نشر البرز.

نوروزی خیابانی، مهدی. (۱۳۷۱). *فرهنگ لغات و اصطلاحات (انگلیسی- فارسی)*، تهران: نشر نی.

همایی، جلال‌الدین. (۱۳۳۹). «غزل و تحول اصطلاحی آن در قدیم و جدید»، *مجلهٔ یغما*، شمارهٔ ۱٤۱، صص ۸۳-۷۷.

همراز، رضا. (۱۳۸۸). *سیری در تاریخ انقلاب مشروطیت*، تبریز: انتشارات یاران.

Hymes, D. (2005). *models of the interaction of language and social life: toward a descriptive theory, intercultural discourse and communication: the essential reading*, oxford, Blackwell publishing ltd.

Smith, W. & Lockwood, J. (1976). *Chambers Murray Latin-English Dictionary*, Morrison & Gibb Ltd London and Edinburg.